

BOGDAN KAVČIČ

Somrak samoupravljanja?

V zadnjih letih se celo z besedo »samoupravljanje« srečujemo vse redkeje. Postala je »odveč«, odrabljena. Celo več, vsaj pri številnih govornikih in piscih je mogoče zaznati prepričanje, da je »samoupravljanje« krivo za neuspehe in napake v polpreteklem družbenem razvoju. Letos, recimo celo v uvodniku v prvomajski prilogi Dela, beseda »samoupravljanje« ni bila uporabljena niti enkrat. Opazno redko ga v govorih uporabljajo tudi politiki. Ali je ta »zgodovinski preobrat« smotrni? Je mogoče neuspešnost polpretekle dobe pripisati res samo ali predvsem samoupravljanju? Mislim, da ne – razen, če to besedo vzamemo kot oznako vsega, kar je bilo napačno, in ji tako pripišemo novo vsebino.

Pojmi so sicer konvencije, te pa se porajajo, spreminjajo itd. Vendar bi ob enačenju »samoupravljanja« z napakami in z vzroki neuspehov v družbenem razvoju pomenilo bistveno spreminjanje prejšnje konvencije o pomenu samoupravljanja. Prej smo samoupravljanje povezovali s sproščanjem ustvarjalne iniciative množic, s potjo do osvoboditve človeka in dela, sredstvom, da delavci postanejo sami gospodarji svoje usode, itd. Zato sprememba konvencije o vsebini pojma samoupravljanje, ki pomeni tudi premik od napredne in pozitivne k škodljivi in negativni vsebini, postavlja tudi vprašanje o interesih, ki so podlaga takšni spremembi. katerim interesom oziroma katerim nosilcem takšnih interesov koristi okrivljanje »samoupravljanja« za neuspešnost preteklega razvoja? Celovite analize bo treba še opraviti. Ne bo pa odveč nakazati nekaj smeri odgovora.

Najprej je to nedvomno koristno za prave krivce, ki s tem pokažejo na drugega (»Primate tatu!«). V Jugoslaviji je bilo tudi v »najboljših« letih samoupravljanje sorazmerno slabo uresničeno. Pravi spopad je vedno potekal med »državo« in »samoupravljanjem«, med državnocentralističnim gospodarjenjem in decentralizacijo, tržnoplanskim gospodarstvom, demokracijo itd. Zato predstavnikom oziroma pripadnikom »države« nedvomno ustreza, da je krivo »samoupravljanje«. Pri tem jih ne moti, da so neštene raziskave in analize zmeraj znova in znova pokazale, kako omejeno in nepopolno je še vedno to naše »samoupravljanje«. Prav tako jih ne moti, da so zgodovinsko onečedili še eno obetavno alternativo socializma z njeno globoko humanistično vsebino. Pozabljajo pa, da si je pri nas »država« vedno jemala, kolikor je hotela, kjer in kadar je hotela; samoupravljanju pa prepuščala, kar ji ni ustrezalo. Ponovila se je naša stara slabost: nekaj novega z velikim pompom uvedemo, potem pa skritiziramo, še preden smo novost sploh uresničili, torej preden smo jo praktično preizkusili.

Pri tem pa so za naš povojni razvoj značilna ciklična nihanja. Posrečena je primerjava s potjo nihala v fiziki: ustavi se le na skrajnih točkah, sicer pa neprestano hiti iz ekstrema v ekstrem.

Nadalje krivda »samoupravljanja« ustreza tudi vsem tistim, ki so dejansko

proti njegovim ciljem, proti enakopravnosti, proti življenju od rezultatov lastnega dela, itd. Objektivno sodijo sem vsi tisti, ki bi oziroma so že z razvijanjem samoupravljanja izgubili svoje privilegije. Teh niti ni tako malo, posebej ne med tistimi, ki so v drugih družbah v privilegiranem položaju. Tem je socializem le slepa ulica, mrtev rokav.

Mnogo pa je pri nas tudi takih, ki ravnaajo bolj po modi. Še včeraj so se kar tresli od gorečnosti, ko so govorili o »samoupravljanju«, danes pa je ravno obratno: tresejo se od gorečnosti, ko omenjajo tržno gospodarstvo. V bistvu pa niti takrat niso vedeli niti danes ne vedo, za kaj gre. Ponavljajo za drugimi, pihajo z vetrom, podlegajo epidemiji. Sem sodijo tudi nekateri novinarji. Pred leti so kar žareli ob poročanju o »zmagah samoupravljanja«. Sedaj pa kot da bi doživeli osebno čustveno zadoščenje, če lahko obvestijo javnost o ukinitvi kakega tozda.

Kritična misel o samoupravljanju, zlasti o njegovi praktični uresničitvi je vedno poudarjala tudi njegove neracionalne težnje in sestavine. Družbeni sistem se ne da celovito in konsistentno zgraditi v kratkem času. Poleg tega se razmere v posamezni družbi ter v njenem ožjem in širšem okolju neprestano spreminjajo in se jim je treba prilagajati. Posebej je to jasno za majhne družbe, kot je, recimo, naša. Zato bi bilo racionalneje sistem izpopolnjevati, kot pa ga neprestano menjati. Izpopolnjevati na ta način, da se uči na lastnih slabostih. Ne da napake ponavljamo, ampak da jih odstranujemo oziroma zmanjšujemo. To pa pomeni, da tudi iz dosedanjega razvoja samoupravljanja poberemo pozitivne sestavine in jih razvijemo, dopolnimo, itd.

Ne bi bilo napak, če bi se glede tega zgledovali po najbolj razvitih družbah. Te že dolgo ne delajo več velikih skokov naenkrat, ampak se hitro razvijajo po logiki majhnih korakov. Razviti kapitalizem je v začetku sedemdesetih let, predvsem z naftnim šokom, doživel hude udarce, gospodarsko in družbeno krizo. Sloviti sistem ameriškega managementa je odpovedal na celi črti. Brezposelnost se je hitro povečala, tempo družbene rasti se je skoraj ustavil, itd. Pa vendar je najrazvitejšim državam uspelo to krizo sorazmerno hitro premagati. Rekord v hitrosti je gotovo Japonska, vendar tudi zahodnoevropske države in ZDA ne zaostajajo mnogo. Kako jim je to uspelo? Paradoksalno zveni, da med drugim ravno z uvajanjem več »samoupravljanja« v poslovno in delovno življenje. Te spremembe so povezane tudi z bistvenimi tehnološkimi spremembami. Šlo je za sproščanje ustvarjalne iniciative množic, kar je že Lenin opisoval kot komparativno prednost socializma.

Na gospodarskem področju je eden temeljnih poudarkov v večji fleksibilnosti proizvodnih organizacij. Ta vsebuje tudi zahtevo po notranjem podjetništvu, po ustvarjanju možnosti za podjetništvo vsakega posameznika. Pravno lastništvo sredstev za proizvodnjo je postalo še manj pomembno, pač pa postaja pomembnejše to, komu uspe lastnino uspešneje uporabiti. Usmerjenost k strankam (»Kupec je kralj!«) pomeni višjo stopnjo spoštovanja uporabnikov proizvodov in storitev. Množijo se raziskave zelo uspešnih organizacij, ki ugotavljajo, da je treba razumeti potrebe kupca, da ga je treba jemati kot celovito osebo, ne le kot plačnika blaga. Produktivnost gradijo predvsem na ljudeh, zato so podjetju potrebni resnično, ne le formalno privrženi delavci. Takšni pa so lahko le delavci, ki potrebe podjetja uresničujejo ob uresničevanju svojih potreb itd. Ekstrovertirana podjetja so uspešnejša kot introvertirana itd. Tayloristično webrovska hierarhična in birokratska organizacija dela sta v zatonu. Razvijajo velike sisteme spodbujevanja delavcev k temu, da v podjetju ne uporabljajo le mišic, ampak tudi možgane. To ustreza tako delavcem, ker jim zmanjšuje monotonost in jih dela pomembnejše, kot tudi

delodajalcem, ki s tem za isti denar kupijo celega človeka. Itd. Višja raven razvitosti proizvodnih sredstev omogoča in zahteva svobodnejše odnose med zaposlenimi, omogoča vedno večjo samostojnost in avtonomijo delavca, gradi na celovitem človeku, itd. Obenem pa tudi omogoča višjo življenjsko raven, skrajševanje potrebnega in dejanskega delovnega časa, delo postaja vse manj izključna determinanta človeka, itd.

Eden tipičnih znakov naše nerazvitosti je nedvomno tudi to, da ne vidimo bistva v mehanizmi razvoja razvitih, ampak ostajamo pri formah. Gre za spreminjanje odnosov, ne za spreminjanje imen, naslovov, itd. Tržno gospodarstvo, zasebno lastnino, konkurenco, itd., imajo konec koncev mnoge države v razvoju, pa v svojem razvoju vedno bolj zaostajajo za najbolj razvitimi. Ni bistveno, ali so firme majhne ali velike, v individualni ali delniški ali družbeni lasti, itd. Važno je, da proizvajajo visokokakovostne izdelke, ki so moderno oblikovani, sorazmerno poceni in ustrezajo potrebam porabnikov. Itd. To pa je mogoče doseči na več načinov, zato je od ljudi odvisno, katerega izberejo. Vendar raziskave enotno kažejo, da najboljša podjetja gradijo predvsem na ljudeh. Sama gesla, kot so konkurenčnost, zasebna iniciativa, tržno gospodarstvo itd., sama po sebi še zelo malo pomenijo. Važno je, kaj se za njimi dogaja, kakšni odnosi se uresničujejo, kakšne rezultate dajejo. In prav s kakovostjo odnosov, ki jih označujejo gesla, kot so tržno gospodarstvo, samostojnost podjetij, podjetje namesto organizacije združenega dela, itd. bi se morali več ukvarjati. Kolikor poznam pa se pri nas npr. celo strokovnjaki še vedno ne morejo sporazumeti, kaj je to »tržno gospodarstvo« in se razidejo, ko vsak pove svoje.

Pozabljanje oziroma izločanje »samoupravljanja« iz uradnega jezika je še toliko manj upravičeno, ker je prav samoupravljanje že od uvedbe dalje vsebovalo številne prvine odnosov in gospodarjenja, ki jih sedaj na novo odkrivamo. Prav uvajanje samoupravljanja v začetku petdesetih let pomeni odmik od centralno-planskega gospodarstva in uvajanje blagovno tržnih elementov. To je bil velik preobrat v socializmu, ki je izzval svetovno zanimanje. Več tržnega gospodarstva je pomenilo tudi večjo samostojnost posamezne gospodarske enote, večjo samostojnost kolektiva, njegovo večjo odgovornost za njegov položaj, itd. Pri tem je ime te enote ne bistveno (socialistično podjetje ali samoupravno podjetje ali delovna organizacija ali organizacija združenega dela), bistvena je njena vsebina. Te pa od začetkov dalje nismo celovito razvili. Pravi konflikt je bil med etatizmom in samoupravljanjem, ne pa morda med samoupravljanjem in tržnim gospodarstvom. Razpravljanje o tem, kdo je bil nosilec etatizma in zakaj, presega namen tega zapisa.

Ko smo raziskovali zelo uspešne gospodarske organizacije v Sloveniji (1987), nismo nikjer odkrili, da bi samoupravljanje delavcev oviralo gospodarsko uspešnost. Nasprotno, konkretno so ga uresničevali tako, da so izkoriščali prednosti, ki jih ima. Predvsem v smislu večje pritegnjenosti delavcev h gospodarjenju, večji odgovornosti, večji iniciativnosti, boljšemu razumevanju celotnega gospodarjenja, kar vse skupaj vodi k boljšim delovnim rezultatom. Tako so uresničevali tisto, kar v samoupravni teoriji ni bilo nikdar sporno: da je namreč objektivno naprednejši tisti način gospodarjenja, ki bolj razvije produktivne sile človekovega dela. Ko smo te izsledke pokazali politikom, pa tudi mnogim poslovnim delavcem manj uspešnih podjetij, so jih nekako spregledali. Niso vzbudili njihove pozornosti. Očitno zato ne, ker niso bili v skladu s trdnimi predsodki, da je za njihovo neuspešnost krivo »samoupravljanje«. Možnost najti krivca izven sebe pa je preveč zapeljiva, da bi se ji odpovedali.

Temeljni interes delavcev in vseh ljudi je nedvomno, da bi bolje živeli. Pri tem pa so dokaj nemočni, saj jim življenjske razmere pretežno določa nekdo drug. Niti niso gospodarji rezultatov svojega dela niti ne odločajo o razmerah svojega dela. Živijo vse slabše, namesto vse bolje! Zato niso samo jezni, ampak ponižani in razžaljeni. Njihove reakcije so pogosto neracionalne, delujejo tako, kot vedo in znajo. Protestirajo proti svojemu položaju s stavkami, neuspešnimi referendummi, političnimi demonstracijami, itd. Za izboljšanje svojega položaja uporabljajo pač edino sredstvo, ki jim je še preostalo: svoje delo. V takih razmerah jih je pogosto lahko zavesti tudi na napačno pot. Zato je odgovornost tistih, ki vedo več in vidijo dlje, še toliko večja. »Dogajanje ljudstva« je mogoče pojasniti tudi na ta način. Vidijo, da je njihovo delo vsak dan manj vredno. Posebej v primerjavi z razvitimi državami. Vendar si ga niso razvrednotili sami!

Ni dvoma, da je nujno samoupravljanje očistiti sestavin, ki ne pospešujejo gospodarskega razvoja. Glede na trenutni gospodarski položaj ima gospodarska uspešnost nedvomno izrazito prednost. Vendar pa ne kaže obenem zavreči tudi tistih sestavin samoupravljanja, ki lahko največ prispevajo prav k doseganju gospodarske učinkovitosti. To je mobilizacijska moč samoupravljanja, sproščanje množične iniciativnosti za doseganje boljših gospodarskih učinkov, ustvarjanje razmer za svobodo in avtonomijo vsakega delavca, itd. To bo motiviralo ljudi za uspešnejše delo. Zgledujemo se tudi v tem pogledu po razvitejših! Časi, ko so družbene in gospodarske krize lahko reševali posamezni pametni vladarji, so mimo, danes jo lahko reši le resnična ustvarjalna angažiranost množic. To pa je bistvo prav samoupravljanja. Zato naj tistih, ki še verujemo v samoupravljanje, kljub trenutni nekonjunktornosti, ne bo sram uporabljati to besedo.